

I människan själv, eller utanför?

Föreställningar om pestens orsaker i lärda skrifter och folktro

ASBJØRG WESTUM är språkvetare och universitetslektor vid institutionen för språkstudier, Umeå universitet. Hon skrev sin avhandling om folklig sjukdomskategorisering och har därefter studerat berättelser om spanska sjukan. Hon medverkar för närvarande i forskningsprojektet "Literacitet i Sápmi", samt "Vilka dörrar kan språk öppna?".

VIRGINIA LANGUM är litteraturvetare och forskare vid institutionen för språkstudier, Umeå universitet, och för närvarande tjänstledig för forskning inom Pro Futura-programmet. Hon har studerat medeltida litteratur och renässanslitteratur. Förhållandet mellan religion, medicin, etik och fysiologi är ett återkommande tema i hennes forskning.

A virus exists only to find a carrier and reproduce. That's all it does and it does it quickly. It has no political views, it has no religious beliefs, it has no cultural hang-ups. And it has no respect for a badge. It has no concept of time or geography. It might as well be the Middle Ages, except for the convenience of hitching a ride on a metal tube flying from meal to meal to meal. That's how a plague begins.

The Strain, Episod 1

inledningscitatet ger uttryck för två diametralt olika föreställningar om epidemier och deras spridning. Å ena sidan framstår epidemier som en autonom företeelse, oberoende av kultur och samhälle: *It has no political views, it has no religious beliefs, it has no cultural hang-ups*. Å andra sidan kan epidemier inte spridas utan mänsklig medverkan; virus behöver en värd. Citatet ger en modern människas syn på epidemier och deras spridning, en naturvetenskapligt motiverad orsaksbeskrivning som hade varit omöjlig före sekelskiftet 1900.

Om vi stället för *epidemi* säger *pest*, väcks kanske associationer till äldre tider, till bibliska straff och våldsamma umbäranden där gud, människa och kultur är högst närvarande, där ingen smitta uppstår ur tomma intet. Mest av allt torde sådana konnotationer knytas till den epidemi som går under namnet *digerdöden*, utan tvivel den mest kända av alla pestepidemier som har drabbat världen. Sannolikt började epidemin i Kina 1334, varefter den spred sig över världen under loppet av knappt två decennier. Enligt vissa beräkningar utplånades mer än halva Europas befolkning (Quah & Heggenhougen 2008:110 ff).

Den aktuella bakterien – *yersinia pestis* – är högst närvarande i många länder även i vår tid. För inte länge sedan upptäcktes nya antibiotikaresistenta stammar (Quah

& Heggenhougen 2008:110 ff). Än i dag utgör därför böldpesten ett reellt hot, och det finns skäl till att den fortfarande frammanar rädsla och inspirerar till jämförelse när vi står inför hot om nya epidemiutbrott.

Hur uppfattades då pesten under tidigare epoker? Med hjälp av lärda medeltida skildringar av digerdöden samt svenska sägner, vill vi i denna artikel beskriva och diskutera föreställningar om digerdödens orsaker och frågan om skuld.

Medan de samtida skildringarna av digerdöden härrör från medeltidens lärda skriftspråkliga kultur med stark anknytning till kyrkan och den antika kunskaps-traditionen, bygger det senare svenska materialet på muntlig tradition, har fast förankring i folketro och folkmedicin, och är upptecknat många sekler efter digerdöden. Det är därför ingen överraskning att porträtten av digerdöden skiljer sig från varandra. Det intressanta i detta sammanhang är emellertid på vilka sätt de skiljer sig åt och vilka konsekvenser detta har för etiologin, alltså för synen på sjukdoms-orsakerna.

Det finns ett stort antal bevarade medeltida medicinska skrifter som relaterar till digerdöden, däribland medicinska verk som tar upp pestens orsaker. Pesten sågs emellertid inte bara som ett medicinskt fenomen. Akademiska verk var alls inte de enda källorna för medicinsk information, utan rådgivning kunde fås även i texter skrivna för en bredare publik, som poesi, predikningar och uppenbarelsen.

Sägenmaterialet kommer från Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala (nuvarande SOFI) som 1938 skickade ut en frågelista om farsoter. Svaren utgör en fyllig samling med sägner om digerdöden. Informanterna hörde undantagslöst till den äldre generationen när uppteckningarna

gjordes, varför man kan anta att de föreställningar som meddelas hör 1800-talet till, men som genom informanterna överlever långt in på 1900-talet, om än bara i deras individuella repertoar. Sägner i den form de upptecknades har säkerligen färgats av senare pestutbrott (se t.ex. Persson 2006:10). Hursomhelst anknyts sägnerna explicit till digerdöden, och det intressanta i just detta sammanhang är att de därigenom speglar föreställningar om denna.

ORSAKSFÖRESTÄLLNINGAR GÖR VÄRLDEN BEGRIPLIG OCH HANTERLIG

Kanske är det i olika orsaksföreställningar som vi tydligast kan se hur kulturen påverkar sjukdomssynen. Kognitivt hjälper de oss att förstå verkligheten och ordna den utifrån kulturellt accepterade principer (se t.ex. Alver & Selberg 1990:369 f; Sachs & Uddenberg 1988:17 ff; Westum 1999:128 ff).

En orsaksförklaring kan också involvera etiska och religiösa dimensioner, vilket vi kommer att visa i det följande. Men orsaksföreställningar fyller också en praktisk funktion: om man har klarlagt sjukdomens orsak har man också tagit ett första steg mot att hitta bot. I dessa avseenden finns ingen skillnad mellan modern biomedicin, medeltidens lärda medicin och folkmedicinen.

SJUKDOMSSYNYN BLAND MEDELTIDENS LÄRDA

Det övernaturliga spelar en avgörande roll i medeltidens medicin. För att förstå det övernaturligas roll, måste man inse att det

inte fanns någon egentlig gräns mellan medicin och religion; dessa var inte ens konkurrerande storheter. Snarare förhöll det sig så att medeltida religion och medicin utgjorde en konceptuell enhet både reellt och språkligt, vilket tog sig uttryck i att medicinen och religionen delade många ord och begrepp. Ord som *laster* och *dygder* kan användas i beskrivningar av den mänskliga kroppen och organens egenskaper, liksom i beskrivningar av mediciner och fysiologiska processer. På samma sätt kan vissa örter och andra botemedel beskrivas som *välsignade*, medan andra betecknas som *onda*.¹

Principiellt finns det tre olika orsaksmodeller i medeltidens medicin som förklarar varför sjukdom uppstår: övernaturliga krafter, astrologiska förhållanden och kroppskonstitution. Under medeltiden betraktades dessa orsaksförklaringar varken som motsägelsefulla eller varandra uteslutande; i pestlitteraturens etiologiska resonemang framgår det tydligt att olika orsaksmodeller går in i varandra antingen implicit eller explicit.

Syndens lön

Pesten var inte bara brutal, utan också urskillningslös, varför den ofta beskrevs som en kollektiv bestraffning för kollektiv synd. Alltså borde boten sökas i kollektiva åtgärder. Vissa skribenter framhåller bön och gudstjänst, såväl förebyggande som helande, medan andra förordar processioner för att avhjälpa situationen. Ärkebiskopen av York, William Zouche, beordrade exempelvis att fromma processioner skulle genomföras i stiftet två gånger i veckan för att Gud skulle vända sin vrede från folket, undanröja pesten och driva bort smittan. Hos samme ärkebiskop finns också spår av en annan typ av etiologi, exempelvis när han beskriver ”hur

stor dödlighet, pest och infektion i luften nu hotar olika delar av världen”. Här aktualiseras miasmaidén, alltså tanken att smittan finns i dålig luft och sprids med elakartade vindar. Till slut är det ändå den övernaturliga dimensionen som segrar: ”detta är helt säkert orsakat av människornas synder” (Horrox 1994:111).

En kollektiv synd som ofta utpekas är högmodet; en del författare pekar i detta sammanhang särskilt på tornerspelen och samtidens mode. I Edmund Liversedges uppenbarelse från 1400-talet skildras en döende mans visioner (Nijenhuis 1990:109). Edmund hade insjuknat och det är förstås inte möjligt att ställa någon säker diagnos, men det mycket hastiga sjukdomsförloppet och de symptom som beskrivs, sammanfaller väl med böldpest: ansiktet var blekt, tungan svullen, och den fruktansvärda smärtan, som förmodligen berodde på bölderna, drev honom till vanvett. Orsaken till hans sjukdom var högmod, enligt berättaren. Högmodet regerade allmänt i hela England. Gud var mycket missnöjd med detta, och Edmund hade syndat genom sin extravaganta klädsel – korta dräkter och åtsittande jackor, långt hår och spetsiga skor (Nijenhuis 1990:109).

Liderligheten intog dock en särställning, eftersom denna synd gjorde kroppen särskilt mottaglig för pest. Sexuellt umgänge höjde kroppstemperaturen, vilket medförde att porerna öppnades och då blev mer mottagliga för den sjukdomsalstrande luften. Samma risk kunde även uppstå vid kroppsliga ansträngningar som exempelvis övermåttligt badande, ätande och drickande (Matheson 2006:588).

Åter andra anser att pestsmittans spridning bör förklaras med det utbredda kätteri. Redan på 1000-talet omtalades kätteri med metaforer som *infektion* och

smitta, vilket blev allt mer vanligt i och med digerdöden. De protoprotestantiska kättare i England, som gick under namnet lollarder, kom att få skulden för smittans spridning (Horner 2006:192).

Himlakroppar, kroppsvätskor och dålig luft

Den förödelse som följde på pestsmittans spridning föranledde dåtidens läkare att vända sig mot himlen. Astrologin var väl-etablerad inom den medeltida medicinen, och stjärnornas placering vid en människas födelse ansågs påverka hennes fysiologi. Allt som fanns på jorden och i luften sågs som kombinationer av de fyra elementen: luft, eld, jord och vatten. Dessa element bestod i sin tur av en kombination av motsatser – varmt och kallt, vått och torrt. På samma sätt bestod varje planet av en kombination av dessa motsatser, och så var det också med varje enskild person. Människan utgjordes nämligen av en blandning av vätskor: blod, svart galla, gul galla och slem, vilka återspeglade de fyra elementen och samtidigt dessas motsatser. Planeternas placering vid människans födelse påverkade vätskornas balans.

Enligt en skrivelse från den medicinska fakulteten i Paris 1348 uppstod digerdöden under en alldeles särskilt elakartad konjunktion mellan Saturnus och Mars 1345. Denna konjunktion resulterade i stark sydlig vind, och luften blev elakartad och skadlig för människans natur (Horrox 1994:160). En liknande förklaring ges i den populära religiösa skriften *Piers Plowman* av William Langland: "Dessa farsoter fick vi för våra synders skull/Och lördagskvällen blåste sydvästvinden/På grund av vårt högmod och inget annat skäl" (1995:62).

Även om eklektiska orsaksförklaringar i många fall var uppenbart okontrovers-

siella i medeltidslitterturen, fanns det författare med mer bestämda åsikter. Prästen Thomas Brinton tvekar inte, utan hävdar att Gud är den främsta astrologen, varpå han lämnar en hånfull kommentar:

Låt dem som säger att pesten beror på planeterna och stjärnbilderna snarare än på människornas synder förklara vilken typ av planet som styrde vid Noas tid, när Gud dränkte hela världen förutom åtta själar, om det inte var illviljans och syndens planet (Horrox 1994:145).

Medeltidens förhållningssätt kunde ta sig uttryck i att humoralpatologiska resonemang kompletterades med miasmatiska orsaksförklaringar.² Den mycket inflytelserika biskopen och författaren av lärda skrifter Isidor av Sevilla (cirka 560–636) ger exempel på detta i verket *Etymologia* där han hävdar att pest uppstår till följd av dålig luft, men att den upprätthålls genom att tränga in i människans inre organ, såvida dessa är mottagliga för smittan, vilket i sin tur är beroende av kroppsvätskornas balans. Men, säger Isidor, inget av detta kommer att ske om det inte är guds vilja (Barney 2006:110). Astrologiska, miasmatiska och humoralpatologiska resonemang till trots, ansågs ändå människan vara ansvarig för vad som hände henne. I syfte att förebygga pestens härjningar gick medeltidens lärda därför till angrepp mot synd och ogudaktighet.

Isidors idéer antyder varför man antog att vissa individer klarade sig undan pesten medan andra blev smittade, trots att alla var underkastade samma astrologiska influenser och samma luft. Orsaken finns på individnivå, anser både Isidor och Johan av Burgund, som skriver att de personer vars vätskor står i motsats till den dåliga luften ändå smittas (Matheson 2006: 579). Konkret innebär detta att sangviniker vars vätskor dominerades av det varma

och våta, samt koleriker vars vätskor hade ett överflöd av det varma och torra, var mer mottagliga för pesten än andra.

SJUKDOMSSYNYN I SVENSK FOLKTRON

Också inom folkmedicinen är medicinen en produkt av världsbild och verklighetsuppfattning. Generellt sett sågs sjukdomar som manifestationer av det övernaturliga, vilket tog sig uttryck i rituella och magiska handlingar för att både förebygga och att bota sjukdom (Johannisson 1990:28). I folkmedicinen kommer sjukdom utifrån. Den är alltså inte inneboende i människan, utan ett självständigt väsen eller en ande som måste fördrivas för att den sjuke ska bli frisk (Tillhagen 1962:18).

Samtidigt är folkmedicinen ett öppet system som tar in nya idéer från olika håll. Föreställningarna är integrerade i ett kontinuum av kulturströmningar där ett visst synsätt inte nödvändigtvis överges när man integrerar en ny idé. Exempelen är många på att förkristna idéer och riter lever kvar i århundraden efter att Norden kristnades (Pleijel 1976:3f; se även Westum 1999:29f).

Pesten personifieras

I folktron spreds pesten inte från människa till människa, utan genom varelser som *var* pesten. Pesten kunde anta olika skepnader, ibland i form av en man och en kvinna, "Pesten och Pestilenta". Andra gånger uppträdde pesten som ett skelettpar, eller som i den mycket spridda föreställningen om en pojke och en flicka:

Pojken hade en rävså [sic!] och flickan hade en kvast. Ibland räfsade pojken och flickan stod stilla, men ibland räfsade pojken och flickan

sopade. Till alla de ställen där dessa barn blivit sedda kom pesten. Där pojken räfsat där lämnades åtminstone någon vid liv, men där flickan sopade, där dog alla (ULMA 16115).

I sägnerna om digerdöden ska uttrycket att *pesten går*, förstås helt bokstavligt. Mänskliga gestalter kunde också spela en mer indirekt roll i etiologin, nämligen som pestbärare med pesten i en säck, som släppte ut pesten när säcken vändes upp och ner. De kunde ha ett skräckinjagande djävulslänkande yttre, "hovar i stället för fötter, spetsiga öron, glödande ögon eller vargtjutsliänkande skratt" (ULMA 31892). Men de kunde också vara vackra eller finklädda och därigenom bedra människor:

En finklädd men fruktansvärt ful och vidrigt doftande man som bar på en kolsvart säck på sin rygg berättas ha skakat säcken väldeliga och högljutt yttrat häri saknas intet – dvs. i säcken – denna troddes innehålla pesten (ULMA 31892).

Det heliga och det onda

Religiösa föreställningar, både kristna och icke-kristna, har satt avtryck i sägnerna. Precis som hos medeltidens lärda beskrivs pesten ibland som ett syndastraff, varför det enda som kunde hjälpa var att åkalla gud. Kontakten med det heliga är också förklaringen till att kyrkan själv, prästen och kyrkvaktmästaren kan mota pesten. I följande sägen handlar det om en rådig präst som möter pestparet med den förärvbringande påsen:

Kvickt som tanken nappade prästen till sig påsen och stoppade in den i ett stort hål som fanns i skuggningsträdets stam. Pästbärarna varnade tilltaget och fingo givetvis bråttom att krypa in i trädet för att återtaga sin dyrbarhet. Detta hade prästmannen räknat med. Kvickare än tanken stoppade han in en bastant träbit i hålet och på så sätt tilltapptes, denna igen-

pluggning har nog varit helt förgäves om inte prästmannen hade läst en ramsa ur de borttagna moseböckerna och så totalförseglat trädhälet för de därinne fångna ondskefulla pestspridarna (ULMA 31892).

Kristendomens representanter spelar det godas roll i sägnerna, men det prästen här faktiskt gör, är att använda den mycket gamla förkristna metoden att sätta bort sjukdom i kombination med läsning från den så kallade svartboken, eller sjätte och sjunde Mosebok som det refereras till (Tillhagen 1962:109 f).³ Exempel på liknande procedurer finns i flera sägner.

Pestens etiologi handlar mycket om kampen mellan goda och onda makter, både kristna och förkristna. Djävulen och djävulslänkande varelser förekommer i egenskap av pestbärare och som pesten själv, liksom icke kristna andeväsen, som exempelvis byrået och gårdstomtarna. Denna kamp mellan det onda och det goda illustreras bland annat i en sägen från Jämtland:

Genom de milsvida skogarna kunde däremot pesten inte komma fram. Orsaken härtill påstods vara den att just här var det dels stig- och väglöst – dels fanns även ett flertal goda makter vilka ju de pestförande hade stor rädsla – ja rent av skräck för att råka möta (ULMA 31892).

Människans synder, hennes fallenhet för högmod, girighet och liderlighet, utpekas i en del sägner som indirekt sjukdomsorsak. Det handlar då om att pestens kvinnliga inkarnation, Pestilenta, utnyttjade dessa mänskliga svagheter för att ta livet av den som inte kunde stå emot frestelse. Hon var mycket vacker och sökte sig gärna till ungdomars danstillställningar för att lura folk att dansa med sig, och hon omgav sig med dyrbarheter i form av ”smycken, granna tyglappar o.d.”. Den som rörde vid henne eller hennes tillhö-

righeter ”var inom kort ett lik” (ULMA 11901).

Spår av den lärda medicinen

Det finns inte många spår av lärd medicin i svenska sägner om pesten, men möjligen är det så att miasma-idén har vunnit visst inträde, alltså tanken att pesten bor i dålig luft och i vindar. Exempelvis beskrivs pesten, liksom pestbärarna, ibland som illaluktande:

Man var nog övertygad om att pesten kunde taga sig fram över sjöar och floder. Där var det ju såväl vind som vatten vilken förde fram de osynliga men oftast mycket illaluktande dunsterna (ULMA 31892).

Även i denna skildring går flera olika förklaringar in i varandra. Pesten är ett självständigt och viljestyrt väsen, som samtidigt utgörs av illaluktande dunster, och som behöver hjälp av vind och vatten för att ta sig fram.

SAMMANFATTANDE REFLEKTIONER

Skillnaderna är många mellan medeltidens lärdas syn på digerdöden och svensk folktro. En likhet finns dock i det eklektiska och kumulativa förhållningssätt som präglar båda traditionerna, så den som letar efter entydiga orsaksförklaringar, letar förgäves. Den lärda medicinen ingår i ett kontinuum av idéer: humoralpatologi med rötter i den hippokratiska skolan, vidareförda av främst av Galenos och Avicenna, blandas med astrologi och kristna föreställningar. I folkmedicinen ser vi framför allt hur förkristna föreställningar finns sida vid sida med kristet tankegods, i de fall då inte de olika föreställningarna

går in i varandra i beskrivningar av pestens orsaker.

En påfallande skillnad mellan de båda perspektiven ligger i medeltidens vetenskapliga anslag, vilket av lätt insedda skäl saknas i det folkliga materialet. Medeltidens lärda försöker förstå pesten som fenomen, de diskuterar och polemiserar, och försöker i detalj förklara hur sjukdomen tar sig in i människokroppen.

Vems skuld?

Den största skillnaden mellan de förhållningssätt som kommer till uttryck hos medeltidens lärda och i svensk folktro rör skuld. I sägnerna ligger sjukdomsorsaken utanför människan. Pesten ett självständigt väsen, ibland explicit lierat med onda makter som ingen kan skydda sig mot. Pesten går dit den vill, förutsatt att något andeväsen eller någon naturkraft hjälper den, men det beror inte på människans göranden och låtanden. Offren är avpersonifierade och oskyldiga, förutom de gånger då de faller för de frestelser som pestens inkarnationer är skyldiga till. Att förlägga sjukdomsorsaker utanför den egna gruppen är för övrigt vanligt inom folkmedicinen. Språkligt manifesteras detta genom ord som *finnskott* och *lappskott* som användes om hastigt påkomna sjukdomar som ryggvärk och bulnader, och som pekar ut samer och finnar som skuldbärare (Westum 1992:196 f). Den drabbade går fri.

Den medeltida medicinen sätter relationen mellan gud och människa i det etiologiska centrum. Både individer och kollektiv kan dra olycka i form av pest över sig själva och sitt land. De medeltida lärda ser alltså guds straff för människans synder som den yttersta orsaken till pesten, men samtidigt uppstår pesten som ett resultat av människans synder. Den för-

medlas via luft, dimmor och vindar, den drabbar på grund av synd, ofta kollektivt synd, men endast om gud vill.

I medeltidens medicin finns ett systematiskt tänkande och en ambition att förklara pesten. Detta gällde även fall där fel personer insjuknade, enligt alla kända kriterier. Detta berodde på att gud inte var helt ofelbar, utan missade målet. Exempelvis beskrivs gud av Thomas Brinton som en bågskytte som ibland skjuter över målet. Han missar därför syndaren, och träffar i stället dennes far, mor eller någon annan närstående; ibland skjuter han till höger om målet och träffar en syndares son eller dotter eller en annan ung person; ibland skjuter han till vänster och träffar syndarens granne (Horrox 1994:146 f). I dessa fall blir alltså en överlevande skyldig till oskyldigas död.

*

Medeltidens och den svenska folktrons mycket konkreta tänkande kring pesten kan verka främmande i dag. Frågan är dock om det är så främmande? Kanske har vi än i dag svårt att tänka på virus och bakterier utan referens till avsikt och medvetenhet? Osynliga som de är för blotta ögat är de olika alla andra som hotar oss till livet; de förfaller abstrakta. Inledningscitatets upphovsman anspelar på detta: de har ingen begreppsvärld, inga religiösa övertygelser eller kulturella föreställningar, men kan ändå åstadkomma död och förödelse. I slutet av citatet kommer dock en intressant vändning då författaren talar om "the convenience of hitching a ride on a metal tube flying from meal to meal to meal". Plötsligt är det inte ett abstrakt okroppsligt fenomen vi har med att göra, utan en självständig varelse med förmåga att både lifta och söka upp måltider.

NOTER

- ¹ Vissa medicinshistoriker vill inte tillmäta ord av den här typen moraliska konnotationer som 'gott' eller 'ont'. I stället bör orden ses som neutrala denotationer av 'positivt' och 'negativt' (Demaitre 1985:339). Andra medicinshistoriker framhäver dock religiösa innebörder i beteckningarna eftersom medeltidens läkare levde i en religiös kultur (Ziegler 1998: 49–50; Grigsby 2004:53).
- ² Humoralpatologin, som utvecklades av framför allt Hippokrates (460–377 f.Kr.), bygger på tanken att människan består av fyra kroppsvätskor som måste vara i balans för hon ska bibehålla sin hälsa. Dessa vätskor, gul gall, svart galla, slem och blod antogs motsvara kombinationer av värme, köld, våthet och torrhet. Samma ursprung har idén om att epidemiska sjukdomar sprids via miasma, det vill säga giftiga gaser i luft och vindar (Gottfredsen 1973:53 ff.).
- ³ Sjätte och sjunde Moseböckerna refererar till medeltida skrifter med besvärjelser för ockulta syften. Dessa skrifter har följaktligen aldrig ingått i bibeln.

REFERENSER

- Alver, Bente Gullveig & Selberg, Torunn, 1990. *"Det er mer mellom himmel og jord": Folks forståelse av virkeligheten ut fra forestillinger om sykdom og behandling*. Diss. Bergen: Etno-folkloristisk institutt, Universitetet i Bergen.
- Barney, Stephen et al., 2006. *The Etymologies of Isidore of Seville*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Demaitre, Luke, 1985. "The description and diagnosis of leprosy by fourteenth-century physicians", i *Bulletin of the History of Medicine* (59), s. 327–344.
- Dunér, David & Persson, Bodil E.B. (red.), 2007. *Farsoter*. (Sydsvenska medicinshistoriska sällskapets årsskrift.) Lund: Sydsvenska medicinshistoriska sällskapet.
- Gottfredsen, Edvard, 1973. *Medicinens historie*. Tredje udgave. København: Nyt nordisk forlag Arnold Busck.
- Grigsby, Bryon Lee, 2004. *Pestilence in Medieval and Early Modern English Literature*. New York: Routledge.
- Horner, Patrick J. (ed. and transl.), 2006. *A Macaronic Sermon Collection from Late Medieval England: Oxford Bodley 649*. Toronto: Pontifical Institute of Mediaeval Studies.
- Horrox, Rosemary (ed. and transl.), 1994. *The Black Death*. Manchester: Manchester University Press.
- Johannisson, Karin, 1990. *Medicinens öga*. Stockholm: Norstedts.
- Langland, William, 1995. *The Vision of Piers Plowman*, ed. A.V.C. Schmidt. London: Everyman.
- Matheson, Lister M. (ed.), 2006. "John of Burgundy: Treatises on plague", i Tavormina, M. Teresa (ed.), *Sex, Aging, and Death in a Medieval Medical Compendium: Trinity College Cambridge R.14.52, Its Texts, Language, and Scribe*. Tempe: Arizona Center for Medieval and Renaissance Studies, s. 56–602.
- Nijenhuis, Wiesje Fimke (ed.), 1990. *The Vision of Edmund Leversedge: a 15th-Century Account of a Visit to the Otherworld*. Nijmegen: Catholic University.
- Ottosson, Per-Gunnar, 1986. *Pestskrifter i Sverige 1572–1711*. Linköping: Linköpings universitet.
- Persson, Bodil B.E., 2006. *Gud verkar med naturliga medel: Pestens härjningar i Skåne 1710–1713*. Lund: Nordic Academic Press.
- Quah, Stella R. & Heggenhougen, Kristian, 2008. *International Encyclopedia of Public Health*. Amsterdam: Elsevier, s. 110–120.
- Sachs, Lisbeth & Uddenberg, Nils, 1988. *Medicin, myter, magi: Ett annorlunda perspektiv på vår sjukvård*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Siraisi, Nancy G., 1990. *Medieval and Early Renaissance Medicine: an Introduction to Knowledge and Practice*. Chicago: University of Chicago Press.
- Tillhagen, Carl-Herman, 1962. *Folklig läkekonst*. (2. uppl.) Stockholm: LTs förlag.
- Westum, Asbjørg, 1992. "Fransos och finnskott: Något om språklig projicering inom det folkmedicinska ordförrådet", i Persson, Gunnar & Edlund, Lars-Erik (red.), *Language – the Time Machine: Papers in Honour of Bengt Odenstedt on the Occasion of his Sixtieth Birthday, July 21, 1992*. Umeå: Umeå universitet.
- Westum, Asbjørg, 1999. *Ris, skåver och skärva: Folklig kategorisering av några barnsjukdomar ur ett kognitivt semantiskt perspektiv*. Diss. Skrifter utgivna av Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå. Serie A. Dialekter nr 13. Umeå: Institutionen för nordiska språk, Umeå universitet.

Ziegler, Joseph, 2001. "Medicine and immortality in terrestrial paradise", i Biller, Peter & Ziegler, Joseph (eds.), *Religion and Medicine in the Middle Ages*. Woodbridge: York Medieval Press, s. 201–242.

Ziegler, Joseph, 1998. *Medicine and Religion c. 1300: the Cause of Arnau de Vilanova*. Oxford: Clarendon Press.

SUMMARY

Plague, Medicine and the Supernatural in English and Swedish Sources

(I människan själ, eller utanför?)

Föreställningar om pestens orsaker i lärda skrifter och folktro)

The article examines how the causes of Black Death were conceived and discussed in two distinct contexts: learned sources from late medieval

England and oral Swedish legends that were collected and recorded many centuries after the outbreak. While focused on discussions of a particular disease – plague or what is known as the bacterium *Yersinia pestis* – the geographical, chronological and material range enables a greater perspective upon the continuities and transitions of how theories of causality are framed.

Keywords: Black Death, plague, etiology, medieval medicine and culture, Swedish folklore, popular medicine.

Asbjørg Westum, PhD, Senior Lecturer at the Dept. of Language Studies, Umeå University, Umeå, Sweden.

Virginia Langum is Researcher at the Dept. of Language Studies, Umeå University, Umeå, Sweden, and Pro Futura Scientia Research Fellow at the Swedish Collegium for Advanced Study, Uppsala University, Uppsala, Sweden.